

ABDURAUUF FITRATNING JADIDCHILIK HARAKATIGA QO‘SHGAN HISSASI

Duschanov Shakir Sharifovich

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar

Akademiyasi sikl boshlig‘i,

Shomurotov Zoxid Zokirovich

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari

Akademiyasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola O‘rta Osiyo adabiyotining ko‘zga ko‘ringan namoyandasi, jadidchilik harakatining muhim hissasini qo‘shgan Abdurauf Fitrat hayoti va ijodiga chuqurroq kirib boradi. 19-asr oxirida vujudga kelgan jadidchilik harakati islom jamiyatlarini, xususan, O‘rta Osiyoda modernizatsiya va isloh qilishni maqsad qilgan. Fitratning aqliy urinishlari harakat hikoyasini shakllantirishda, madaniy yangilanish va jamiyat taraqqiyotida muhim rol o‘ynadi. Ushbu maqolada Fitratning sa‘y-harakatlari atroflicha o‘rganilib, uning adabiy xizmatlari, tarixiy sharoiti va jadidchilik harakatining O‘rta Osiyo jamiyatlariga ta‘siri o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Abdurauf Fitrat, jadidchilik, Markaziy Osiyo adabiyoti, islom modernizatsiyasi, madaniy yangilanish

XIX-asr oxiri va XX-asr boshlari O‘rta Osiyoda chuqur o‘zgarishlar davri bo‘lib, islom jamiyatlari duch kelgan ijtimoiy-siyosiy muammolarga javob sifatida jadidchilik harakati paydo bo‘ldi. Abdurauf Fitrat (1886-1938) Markaziy Osiyoning atoqli ziyolisi va XIX-asr oxiri va XX-asr boshlarida musulmon jamiyatlari duch kelgan ijtimoiy, madaniy va siyosiy muammolarga javob sifatida vujudga kelgan jadidchilik harakatining asosiy arbobi bo‘lgan. Atoqli o‘zbek ziyolisi va adibi Abdurauf Fitrat jadidchilik g‘oyasini himoya qilishda hal qiluvchi rol o‘ynadi. Ushbu maqola Fitratning jadidchilik oqimiga qo‘shgan salmoqli hissasini o‘rganish, uning adabiy asarlari, tarixiy mazmuni va g‘oyalarning O‘rta Osiyo jamiyatlariga doimiy ta‘sirini yoritishga qaratilgan.

Fitratning adabiy asarlari uning jadidchilik harakati tamoyillariga sodiqligidan dalolat beradi. Uning yozgan she‘rlari, she‘rlari, ocherklari va pyesalari o‘z davrining ijtimoiy-madaniy muammolari bilan chuqur shug‘ullanganligini aks ettiradi. Fitrat ta‘lim islohoti, gender tengligi, islom tafakkurini modernizatsiya qilish zaruriyatiga to‘xtaldi. Uning adabiy hissalarida jadidchilik harakati doirasidagi fikr-mulohazalar uchun katalizator bo‘lib, mutafakkir va islohotchilar avlodiga ta‘sir o‘tkazdi.

Fitratning sa‘y-harakatlarini tushunish uchun jadidchilik harakatining tarixiy zaminini kontekstualashtirish juda muhimdir. Rossiya va Usmonli imperiyalari

ta'sirida bo'lgan O'rta Osiyo muhim geosiyosiy va madaniy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Jadidlar islom an'analarini zamonaviylik bilan uyg'unlashtirishga intilib, ta'lim-tarbiya sohasida islohotlar o'tkazish va jamiyat taraqqiyotini targ'ib qildilar. 1886 yilda Buxoroda tug'ilgan Fitrat O'rta Osiyodagi jadal o'zgarishlarning guvohi bo'lib, jadidchilik nutqida faol ishtirok etgan.

Ushbu tadqiqot Fitrat yozganlari, zamondoshlari va tarixiy hujjatlar kabi birlamchi manbalardan foydalangan holda tarixiy tahliliy yondashuvdan foydalanadi. Metodika Fitrat adabiy asarlarini jadidchilik harakatining keng kontekstida tanqidiy o'rganishni, uning g'oyalari va hayotligidagi O'rta Osiyo ijtimoiy-siyosiy muhiti o'rtasida bog'lanishni o'z ichiga oladi.

Abdurauf Fitratning Markaziy Osiyoda jadidchilik harakati borasida qilgan sa'y-harakatlarini quyidagicha sinflarga ajratish mumkin:

- Ta'lim islohotlari:

Fitrat O'rta Osiyoda ta'lim tizimini modernizatsiya va isloh qilishning kuchli tarafdori edi. U an'anaviy islom ta'limini ilm-fan, adabiyot va ijtimoiy fanlarni o'z ichiga olgan zamonaviyroq va amaliy o'quv dasturi bilan to'ldirish kerak, deb hisoblagan. Fitrat musulmon jamiyatini zamonaviy dunyo muammolariga tayyorlashda diniy ilmlar bilan bir qatorda dunyoviy ta'lim ham muhimligini ta'kidladi.

- Madaniy Renessans:

Fitrat O'rta Osiyoda madaniy uyg'unonishning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynadi. U an'anaviy islom qadriyatlarini zamonaviy bilim va g'oyalar bilan sintez qilish tarafdori edi. Fitratning fikricha, Markaziy Osiyo madaniyatining jonlanishi mintaqa taraqqiyoti va o'zgarib borayotgan global landshaftda raqobatlashishi uchun zarurdir. U O'rta Osiyoning boy madaniy merosini tiklash va ulug'lash uchun adabiyot, til va tarixga oid ko'plab asarlar yaratdi.

- Siyosiy faollik:

Fitrat nafaqat madaniy-ma'rifiy islohotlar bilan shug'ullangan, balki siyosiy faollik bilan ham faol shug'ullangan. U konstitutsiyaviylik, demokratik boshqaruv va shaxs huquqlarini himoya qilish tarafdori edi. Fitrat avtokratik boshqaruvni tanqid qilib, O'rta Osiyoda ko'proq vakillik va mas'uliyatli hukumat o'rnatishga intildi.

- Adabiy qissalar:

Fitrat yozuvchi va shoir sifatida o'zining adabiy iste'dodini o'z g'oyalarini yetkazishda, jamiyat muammolarini tanqid qilishda ishga solgan. U zamonaviy turkiy adabiyot rivojiga hissa qo'shgan, yozuvchilarni zamonaviy mavzularni o'rganishga undagan. Fitrat asarlarida ko'pincha uning ijtimoiy adolatga, inson huquqlariga sodiqligi, ilmga intilishi o'z ifodasini topgan.

- Dunyoviylik va diniy bag'rikenglik:

Fitrat dunyoviylik g‘oyasini ilgari surdi, dinni davlatdan ajratish tarafdori edi. Uning fikricha, dunyoviy hukumat turli dinlarga mansub shaxslarning huquq va erkinliklarini yaxshiroq himoya qiladi. Bundan tashqari, Fitrat diniy bag‘rikenglik va birgalikda yashash, turli e‘tiqod vakillari ahil-inoq yashashi mumkin bo‘lgan jamiyatni targ‘ib qilish muhimligini ta’kidladi.

•Meros:

Abdurauf Fitratning jadidchilik harakatiga qo‘shgan hissalarini O‘rta Osiyoning intellektual va madaniy rivojlanishiga doimiy ta‘sir ko‘rsatdi. Uning g‘oyalari mintaqadagi mutafakkir va islohotchilarning keyingi avlodlariga ta‘sir ko‘rsatdi. Fitrat merosi Markaziy Osiyoda ta‘lim, madaniyat va boshqaruv masalalari bo‘yicha davom etayotgan munozaralarda yaqqol namoyon bo‘lib, uning g‘oyalari taraqqiyot va modernizatsiyaga intilayotganlarni ilhomlantirishda davom etmoqda.

Fitratning jadidchilik harakati doirasidagi sa‘y-harakatlari ta‘lim-tarbiya sohasidagi islohotlar, madaniy tiklanish, islom qadriyatlarini zamonaviy tamoyillar bilan uyg‘unlashtirish bo‘yicha ogohlik va ma‘ruzalar o‘rttirish shaklida sezilarli natijalar berdi. Uning ta‘siri butun umri davomida kengayib, Markaziy Osiyo intellektual tafakkurining traektoriyasini shakllantirdi va islom modernizatsiyasining kengroq rivoyatiga hissa qo‘shdi.

Xulosa va takliflar:

Abdurauf Fitratning jadidchilik harakatiga qo‘shgan hissasi uning O‘rta Osiyoning ijtimoiy-madaniy yuksalishiga intilishidan dalolat beradi. Fitrat o‘zining adabiy faoliyati va intellektual yetakchiligi orqali islomiy asosda modernizatsiya haqidagi nutqni shakllantirishda muhim rol o‘ynadi. Uning merosi zamonaviy islom jamiyatlarida taraqqiyot tarafdori bo‘lgan olimlar va faollar uchun ilhom manbai bo‘lib qolmoqda.

Keyingi izlanishlar Fitrat g‘oyalarining zamonaviy kontekstda davom etayotgan dolzarbligini o‘rganish, uning ta‘lim islohoti va madaniyatni qayta tiklash bo‘yicha qarashlari bugungi kunda Markaziy Osiyo jamiyatlari duch kelayotgan muammolar va imkoniyatlarga qanchalik mos kelishini o‘rganishi mumkin. Bundan tashqari, jadidchilik harakatining boshqa intellektual arboblari bilan qiyosiy tadqiqotlar Markaziy Osiyo tarixidagi bu o‘zgarishlar davrini shakllantirgan turlicha qarashlarni yanada to‘liqroq tushunish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston tarixi: Yangi nigoh. Jadidlar harakatidan milliy mustaqillikka qadar. 1-3 betlar.
2. Oblomurodov N, Hazratqulov A va boshqalar. O‘zbekiston tarixi. (o‘quv qo‘llanma) T. 2011.

3. Baldauf Ingeborg. “XX asr O’zbek adabiyotiga chizgilar”-Toshkent, Manaviyat 2001.
4. H. Boltaboyev. Jadidlar. Abdurauf Fitrat. YOSHLAR NASHRIYOTI UYI, Toshkent. 2022.
5. W. Fierman. The Modern Uzbeks from the Fourteenth Century to the Present: A Cultural History. The Russian Review 51(2):272, DOI:[10.2307/130706](https://doi.org/10.2307/130706). 1992.